Razvoj hrvatskog jezika u 19. i 20.st.

Veselko, Nataša

Undergraduate thesis / Završni rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:175332

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Nataša Veselko

Razvoj hrvatskog jezika u 19. i 20.st.

Z A V R Š N I R A D

Mentor: izv. dr. sc. Ljiljana Kolenić

Osijek, 01. rujna 2011.g.

SADRŽAJ

1 UVOD 3
2 HRVATSKI JEZIK U 19. STOLJEĆU 4
2.1 Predilirsko vrijeme 4
2.2 Ilirski pokret 7
2.3 Filološke škole 10
2.3.1 Riječka filološka škola 11
2.3.2 Zadarska filološka škola 12
2.3.3 Zagrebačka filološka škola 12
2.3.4 Vukovci 15
3 HRVATSKI JEZIK U 20. STOLJEĆU 17
3.1 Vukovci u 20. stoljeću 18
3.2 Između dva svjetska rata 20
3.3 Ratno i poslijeratno vrijeme 21
3.4 Zadnja tri desetljeća 20. stoljeća 24
4 ZAKLJUČAK 28
5 LITERATURA 29

1 UVOD

U ovom će radu biti riječi o položaju hrvatskog jezika u 19. i 20. stoljeću. Na početku rada opisati ću bitne odrednice u jezičnom razvoju u 19. stoljeću. Nakon toga ću rad podijeliti u zasebne djeline jer će se na taj način bolje isticati bitne odrednice za pojedino razdoblje 19. stoljeća.

U ovom ću dijelu rada također opisati najvažnije gramatike i rječnike te ću iznijeti po čemu su autorska djela na području jezika značajna i čime su ona doprinjela razvoju hrvatskog jezika na njegovom putu prema standardnom jeziku.

U drugom dijelu rada opisati ću odrednice i najvažnije jezične struje u 20. stoljeću. Opisat ću i političku atmosferu toga razdoblja jer je ona uvelike utjecala na razvoj hrvatskog jezika i na njegov položaj u višenacionalnim državama koje su bile dio hrvatske sudbine gotovo cijelo prošlo stoljeće.

U drugom dijelu rada kronološki ću poredati najvažnija djela na području gramatike i leksikografije. Opisat ću specifičnosti tih djela te ću prikazati kako su ona prihvaćena u društvu.

Hrvatska samostalnost uvelike je utjecala na razvojni put hrvatskog jezika i na njegovu samostalnu razvojnu liniju. Hrvatski se jezik nakon devedesetih odvojio od srpskog te je na taj način smanjen utjecaj i manipulacija sa jezikom i jezičnim blagom hrvatskog naroda.

2 HRVATSKI JEZIK U 19. STOLJEĆU

Cijelo se 19. stoljeće, kada je riječ o hrvatskom jeziku, može podijeliti na tri razdoblja. Prvo razdoblje obuhvaća prva tri desetljeća 19. stoljeća. Drugo razdoblje traje od tridesetih do pedesetih godina, a treće razdoblje obuhvaća period od pedesetih godina do kraja stoljeća. Prvo se razdoblje po mnogo čemu izravno nastavlja na zbivanja i tendencije iz 18. stoljeća. Drugo razdoblje obilježava ilirski pokret i zbivanja vezana za njega. Treće razdoblje karakteriziraju raznovrsni sukobi pojedinih filoloških škola: riječke filološke škole, zadarskog jezično-književnog kruga i zagrebačke filološke škole. Od osamdesetih godina u te se sukobe uključuje i škola tzv. hrvatskih vukovaca koja je najviše bila u konfliktu sa zagrebačkom školom.

2.1 Predilirsko vrijeme

Prvo razdoblje 19. stoljeća naziva se i predilirskim razdobljem. U njemu prevladava ikavica ili ikavsko-jekavsko dvojstvo. U ovom periodu zadržava se slavonska grafija koja je već u 18. stoljeću predstavljala svojevrsni kompromis između sjevera i juga. Naime, riječ je o grafiji koja u nekim elementima odudara od grafije karakteristične za hrvatski sjever ili od tzv. isusovačke grafije (posebno za kajkavski književni jezik) i približava se grafiji koja je uobičajena za hrvatski jug, ili tzv. franjevačkoj grafiji.

Tako se, primjerice, fonem **c** ne piše kao **cz**, nego kao **c**; fonem **ž** piše se kao **x**; napušta se bilježenje fonema **lj** i **nj** kao **ly** i **ny**; uvodi se pisanje **lj** i **nj**, itd. Početkom 19. stojeća grafijska podvojenost nije između sjeverne i južne zone, već je između štokavskoga i kajkavskoga književnog jezika.

U ovom je razdoblju napisan najveći rječnik starije hrvatske leksikografije koji se sastoji od tri dijela sa po dva sveska. Rječnik je napisao Dubrovčanin Joakim Stulli. Prvi dio tog rječnika pod naslovom *Lexicon latino-italico-illyricum* objavljen je u Budimu 1801. Drugi je dio objavljen pod naslovom *Rječosloxje* u Dubrovniku 1806, a treći je dio objavljen pod naslovom *Vocabolario italiano-illirico-latino* u Dubrovniku 1810. godine. Građa za taj rječnik crpljena je iz gotovo svih prethodnih rječnika, ali i iz književnih djela i rukopisa (obuhvaća 313 različitih vrela). Rječnik je izrađivan sa pretpostavkom da ga razumiju svi Slaveni pa se u njemu našlo

dosta leksika iz staroslavenskog, ruskog, češkog, poljskog i slovenskog jezika. Stulli je također u svoj rječnik unio i brojne vlastite novotvorenice.

Vezano za taj rječnik zasjedalo je u Beču i posebno carsko povjerenstvo i to već 1785. godine. Naime, Stulli je rječnik počeo pisati dubrovačko-dalmatinskim slovopisom, a povjerenstvo koje se sastojalo od Antuna Mandića, Jose Krmpotića, Marijana Lanosovića i samog Stullija, odlučilo se za slavonski slovopis (grafiju).

Nakon Stullijeva rječnika slijedi još jedan rječnik: *Ricsoslovnik illiricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika*. Rječnik je tiskan u Beču 1803., a autor mu je Istranin Josip Voltić. Osnovica ovom rječniku je ikavska. Međutim u rječniku se navode i neki jekavski oblici. Pisan je slavonskom grafijom. Voltić je leksik skupio sa raznih strana, u njemu se pored štokavskih riječi nalaze i čakavizmi, kajkavizmi, pa čak i turcizmi. Uz rječnik napisana je i mala gramatika *Grammatica illirica* koja sadrži samo morfologiju i neka sintaktička pravila, a nastala je pod izravnim utjecajem starijih gramatika (to se npr. vidi po tome što Voltić, kao i većina najstarijih gramatičara, razlikuje sedam padeža u jednini, a osam u množini). Rječnik je prilično skromno leksikografsko djelo (kvantitativno: sam rječnik opseže ukupno nešto više od 120 stranica). Ovaj rječnik je važan jer pokazuje kako je slavonski utjecaj u grafiji i leksiku, ali i u svojevrsnoj ikavsko-jekavskoj stilizaciji u to vrijeme bio dopro daleko na zapad.

U prvom razdoblju 19. stoljeća nastala je i *Grammatica della lingua Illirica* čiji je autor Franjo Marie Appendini. Prvo izdanje te gramatike objavljeno je u Dubrovniku 1808. Kasnije su objavljena još tri izdanja. U gramatici se opisuje i normira ponajprije dubrovačka jekavština. U njoj ima i ponešto ikavizama. Stoga Appendini piše kako svoju gramatiku zasniva na dalmatinsko—bosanskom idiomu (u to se vrijeme mislilo na štokavsku ikavicu). Gramatika je pisana talijanskim jezikom. U velikoj je mjeri oslonjena na gramatiku Ardelia Della Belle koja je pod naslovom *Instruzioni grammaticali della lingua Illirica* objavljena kao uvodni dio Della Bellina rječnika *Dizionario italiano-latino-illirico* (Mleci 1728.), posebno u građi, u uzorcima, sklonidbama i sprezanju. Moglo bi se reći da je Appendinijeva gramatika prvi gramatički spis u Hrvata koji sadrži relativno opširan opis sintaktičkoga ustrojstva.

Četiri godine nakon Appendinijeve gramatike u sklopu iste jezične politike objavljena je u Trstu (1812.) *Nova ricsoslovica illiricska* ličkog župnika Šime Starčevića. Appendinijeva je gramatika

bila namijenjena primorskoj Hrvatskoj, a Starčevićeva kontinentalnoj. Ova gramatika sadrži opis glasova, pravopis, opis vrsta riječi i primjere poslovica. Specifična je po tome što je pisana polemički, a polemičnost je najčešće usmjerena na Appendinija, kojemu Starčević najviše prigovara uzdizanje dubrovačkog govora iznad svih ostalih štokavskih govora. Starčević je zagovarao čistu ikavsku štokavštinu te je smatrao da je ona, kao naddijalektalna, primjerena štokavskoj većini, a to znači govornicima hrvatskog jezika u Dalmaciji, Dubrovniku, Bosni, Slavoniji i „Hrvatskoj". Smatrao je da je toj štokavskoj većini primjerena zajednička grafija, a to je za njega tzv. slavonski slovopis. Ta je gramatika prva hrvatska gramatika koja je pisana hrvatskim jezikom. Najvažnija je po tome što je u njoj prvi puta opisan četveronaglasni sustav. Prijašnje su gramatike pretpostavljale i/ili opisivale tronaglasni sustav. Od četiriju naglaska toga sustava jedan je posve kratak, drugi je malo uzdignut, ali brzo spušten, treći je malo dulje protegnut, a četvrti je posve rastegnut. Ta je gramatika karakteristična po tome što opisuje samo šest padeža i u jednini i u množini. Starčević nema ablativa, kao ostale stare gramatike, nema ni lokativa, već mu je šesti padež instrumental. Bitno je naglasiti da je Starčević uočio i relativno dobro opisao kategoriju živosti, a u opisu kategorije određenosti otišao je korak dalje od svojih prethodnika te je uočio ne samo to da se oblici bez završnog i, npr. Mlad, upotrebljavaju kao dio predikata, nego je određenost odnosno neodređenost.

Od važnijih jezikoslovnih djela prvoga razdoblja treba svakako spomenuti i *Grammatik der illyrischen Sprache* Slavonca Ignjata Alojzija Brlića, koja je, doduše, objavljena u vrijeme ilirizma (u Ofenu, tj. Budimu) 1833. godine, ali se i koncepcijski i mnogim drugim osobitostima izravno nastavlja na slavonske gramatike 18. stoljeća (posebno na gramatike Matije Antuna Relkovića i Marijana Lanosovića), iako je sam Brlić, ali uglavnom samo na riječima, bio pristaša Karadžićev, žestok protivnik iliraca (naziva ih čak zagrebačkim kurvama koje su pokvarile narodni jezik), a zagovornik ćirilice i narodnoga jezika. Gramatika je bila pisana i predana na recenziju još 1827. godine pod naslovom *Slavonska* (a ne *ilirska*) gramatika, pa je naziv *slavonska* zadržan u tekstu, a naziv *ilirska* samo je u naslovu. Na stare slavonske gramatike Brlić se oslanja i u slovopisu, koji je najvećim dijelom isti kao u Relkovića i Lanosovića, tj. tzv. slavonski, osim grafema **y** kojim obilježuje reflekse jata (po tome je svakako blizak ilircima koji jat obilježuju tzv. rogatim **e /ě/**). Kad je riječ o akcentuaciji, Brlić opisuje tronaglasni sustav, kakav je u njegovo vrijeme bio svojstven (staroštokavskoj) slavonskoj Posavini. Prvi je hrvatski gramatičar koji ima iste padeže o kojima govorimo i danas (instrumental mu je šesti, a lokativ

sedmi padež). Bio je također prvi gramatičar koji je eksplicitno i teorijski utemeljeno opisao kategoriju glagolskoga vida. Jasno razlikuje određene i neodređene pridjeve te navodi posebne sklonidbe i jednih i drugih. Svojoj gramatici Brlić dodaje i rječnik pod naslovom *Najpotrebitije ryči*, što predstavlja još jednu izrazito karakterističnu poveznicu sa starim (slavonskim) gramatikama.

2.2 Ilirski pokret

Golema uloga što ju je tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća odigrao ilirski pokret, kao organizirana pokretačka snaga preporodnoga gibanja u Hrvatskoj, navodila je na misao da je preporod bio prijelomna točka i u povijesti hrvatskog književnog jezika odnosno da tek otada počinje razdoblje njegove standardizacije. Ilirski je pokret često tumačen kao jezični ili književnojezični pokret koji je rezultat nastojanja da materinska riječ dobije status književnog izraza na čitavom području Velike Ilirije. Takvom je mišljenju pogodovala činjenica da su ilirci veliku pozornost posvećivali vlastitom jeziku u gotovo svakom broju Danice (1835.-1849.).

Kada je o jeziku riječ, drugo razdoblje 19. stoljeća je razdoblje ilirskoga pokreta. Ovo je razdoblje obilježeno rješavanjem određenih grafijskih pitanja, ponajprije vezanih za pisanje palatalnih suglasnika odnosno temeljitom i kasnije široko prihvaćenom grafijskom reformom. Reformu je započeo vođa ilirskoga pokreta, Ljudevit Gaj i to sa svojom knjižicom *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisana*. Knjižica se odnosila na kajkavski književni jezik. Gaj je u njoj palatale označio nadslovnim znakovima po uzoru na Pavla Rittera Vitezovića (tildom odnosno kombinacijom tilde i kvačice).

Slika 1. ***Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisana***

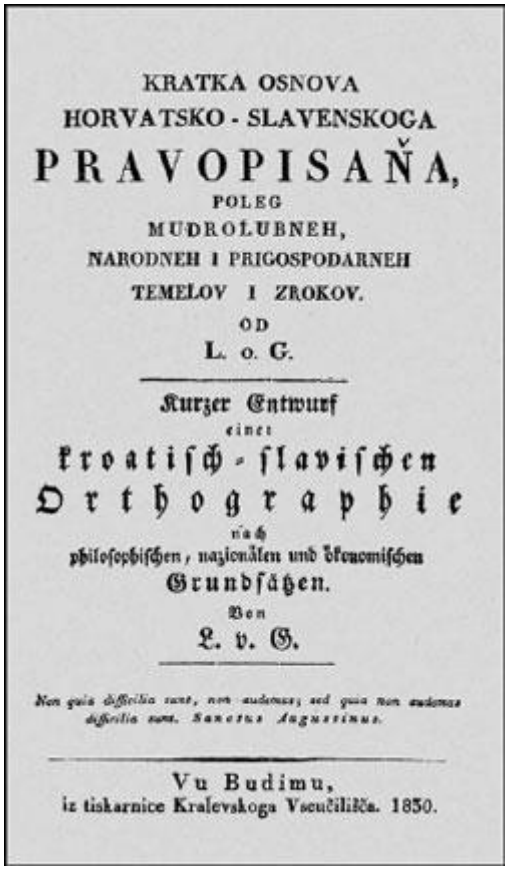

KRATKA OSNOVA
HORVATSKO - SLAVENSKOGA
PRAVOPISAŇA,
POLEG
MUDROLUBNEH,
NARODNEH I PRIGOSPODARNEH
TEMELOV I ZROKOV.
OD
L. o. G.

Kurzer Entwurf
einer
kroatisch-slavischen
Orthographie
nach
philosophischen, nazionälen und ökonomischen
Grundsätzen.
Von
L. v. G.

Non quia difficilia sunt, non audemus; sed quia non audemus difficilia sunt. Sanctus Augustinus.

Vu Budimu,
iz tiskarnice Kraljevskoga Vseučilišča. 1830.

Izvor: www. Hrvatskijezičniportal.hr

Današnja hrvatska latinica počinje dobivati svoj konačni oblik tek Gajevim člankom *Pravopisz* objavljenim 1835. u Danici. U tom se članku kao osnovica književnog jezika pretpostavlja štokavsko narječje. Gaj je znak za fonem **ć** preuzeo iz poljskoga (u *Kratkoj osnovi* nije ga ni bilo jer kajkavski nema fonem **ć**). Uveo je pisanje tzv. rogatog **e** za jat, vraća se na neke dvoslove i to: **dj** (za đ), **tj** (za ć) i **lj** (za lj). Umjesto točke na **j** u dvoslovima piše znak sličan zarezu. Nešto kasnije, u Danici se pojavio dvoslov **dž** (za fonem dž).

Znak **đ** za fonem đ, koji je predložio Đuro Daničić, uveden je tek 1892. i to u Brozovom *Pravopisu*. Ilirska borba za jedinstveni slovopis nije bila samo grafijsko pitanje, već je to bio jedan od oblika borbe za narodno i jezično jedinstvo svih „Ilira“. Nešto kasnije to je bila borba za jedinstvo svih Južnih Slavena.

Osim na području grafije, ilirci su puno učinili i na tome da hrvatski jezik postane službenim odnosno da prodre i u visoko školstvo. Taj je proces započeo već 1832. godine kada je Matija Smodek počeo predavati „materinski jezik“ na tadašnjoj Akademiji.

Prva ilirska gramatika, koju je pod naslovom *Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga* objavio u Danici ilirskoj 1836. Vjekoslav Babukić, bila je najviše zaslužna za širenje Gajeve grafije. Iste godine ta je gramatika izašla i kao zasebna knjižica (na sedamdeset stranica). Već je tada Babukić preporučao da se ilirsko **e** čita kao **je**, ali da se može čitati i kao **i** odnosno kao **e**. Njegova gramatika ima tri poglavlja i u njoj se izlaže slovopis kakav je preporučen u Gajevu članku *Pravopisz*, zatim opis glasova i njihovih promjena, opis naglasaka, morfologija, a jedna od ukupno 49 točaka posvećena je i redu riječi. U morfologiji je propisivao starije nastavke u oblicima množine, npr. gen. *jelenah* ili *jelenov*; dat. *jelenom*; lok. o *jelenih;* instr. *jeleni.* Na ovakvoj morfologiji kasnije su inzistirali svi predstavnici zagrebačke filološke škole (A. Mažuranić, A. V. Tkalčević, B. Šulek itd.). Ta je gramatika sve do pojave Mažuranićeve *Slovnice Hervatske* (1859.) bila temeljni priručnik za učenje hrvatskoga (ilirskoga) jezika.

Među ilirske gramatike ubraja se i gramatika Antuna Mažuranića koja je 1839. objavljena u Zagrebu pod naslovom *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika.* Riječ je o poredbenoj hrvatsko-latinskoj gramatici. U njoj se građa izlaže u obliku pitanja i odgovora. Sastoji se od pet dijelova: Orthoepia ili Pravočitanje, Orthograpsia ili Pravopis, Etymologija ili Rečih izpitivanje, Syntoxis ili Rečih slaganje te Prosodia ili Glasoudaranje. U njoj je autor preko latinskog jezika, koji je bio do 1847. službeni jezik u Hrvatskome saboru, afirmirao i normirao uglavnom onakav hrvatski jezik kakav je bio opisan i normiran u Babukićevoj *Osnovi,* tj. jekavsku štokavštinu onoga tipa kakav su zagovarali ilirci, a kasnije i predstavnici zagrebačke filološke škole. [1]

Ilirci su radikalno promijenili odnos prema domaćem idiomu čija je društvena uloga u prvim desetljećima 19. stoljeća, posebice u kajkavskoj Hrvatskoj, bila neznatna. Stoga ne čudi što Antun Mihanović u svojoj knjizi *Reč domovini* 1815. između ostalog piše,

„Ne dvojim ja da znanje stranskeh jezikov napretku narodnomu ne poči: kajti drugi svnogo več znašli jesu, kotero spoznati ne moremo ako pisma njihova razumeli ne budemo. Ali z žalostjum spoznajem da narod naš, premda velika europinskoga puka, stran ispuni tako daleko gledeč na

[1] Pranjković, I. Hrvatski jezik u 19. stoljeću, www.hrvatskiplus.org

občinsku veka razsvečenost zaostaje, da nikakova znanostih znamenja vu jeziku svojem pokazati ne more, nego, o tugu!“

Na sličan se način izrazio i Pavao Štos u svojoj pjesmi *Kip domovine vu početku leta 1831*. U njoj je prikazao Hrvatsku kao ženu čiji se sinovi srame svoga jezika:

Narod se drugi sebi raduje,
A z menum sinko moj se sramuje,
Vre i svoj jezik zabit Hrvati
Hote ter drugi narod postati…

Ilirci su se borili za prodiranje hrvatskog jezika u visoko školstvo. Tome su se protivili Mađari. Matiji Smodeku je odobreno da od školske godine 1832. može kao neobavezni predmet predavati materinski jezik na ondašnjoj Akademiji. Bilo je to vrijeme snažnoga otpora nasilnoj mađarizaciji.

Većina je iliraca, kad je riječ o jeziku, bila posvećena rješavanju određenih grafijskih teškoća, pisanju palatalnih fonema. U tom su pogledu postojali slijedeći uzusi: kajkavski i štokavski. Osnovna je razlika između tih dviju grafija bila u tome što je štokavska grafija imala neke dijakritičke znakove, a kajkavska ih nije imala.

U izboru književnog jezika, ilirci su se odlučili za novoštokavski pismeni jezik kojim se služila većina. Međutim oni su svojim izborom naslijedili još uvijek neriješen problem ikavsko-ijekavskog dvojstva. Isključiti potpuno jedan od ta dva izraza bilo bi teško već i zato što je to u direktnoj suprotnosti sa idejama ilirskoga okupljanja. Ilirci su se odlučili za tzv. rogato **e** što je ukazalo na njihove stavove odnosno da se zalažu za prihvaćanje jekavskog tipa štokavštine kao književnog.

2.3 Filološke škole

Od pedesetih godina pa sve do kraja stoljeća traje razdoblje koje je obilježeno borbom pojedinih filoloških škola. Riječ je o zagrebačkoj školi koja u osnovi slijedi jezičnu i grafijsku koncepciju

iliraca, zatim riječkoj koju je predvodio Fran Kurelac i zadarskom jezično-književnom krugu na čelu kojeg je bio Ante Kuzmanić. Filološkim školama pridružili su se i tzv. hrvatski vukovci koji se pojavljuju na kraju stoljeća.

Gotovo pola stoljeća ispunila su nastojanja da se prevladaju do tada neriješena jezična pitanja. Filološke škole su nudile svoje obrasce za rješenje pojedinačnih problema koje ilirski pokret nije uspio riješiti. Rasprave su se vrtjele uglavnom oko toga kako se odnositi prema neštokavskom, prvenstveno kajkavskom književnom jezičnom naslijeđu odnosno kako na najbolji način dokončati štokavsko ikavsko ijekavsko dvojstvo. Odgovori na ta pitanja obično su ovisili o tome s pozicije kojeg ranijeg književnog jezika tko govori. [2]

2.3.1 Riječka filološka škola

Poneseni preporodnom idejom slavenstva, pobornici su riječke filološke škole smatrali da osnovicu pismenom jeziku trebaju činiti oni elementi u hrvatskim tekstovima koji su zajednički većini slavenskih jezika. Čitava će djelatnost riječke škole obično prepoznaje po tome što je odlučno odbacivala nastavak –**ah** u genitivu imenica.

Riječka se škola zalagala za genitiv množine na nulti morfem, primjerice, **žen, molitav** i sl. Osim toga, zalagala se za dvojinu imenica i glagola, za oblike 1. lica prezenta tipa (ja) **priznaju**, za starinske glagolske priloge i gerunde, za strogi korijenski pravopis te za mnoštvo pojedinačnih riječi koje su već u ono vrijeme bile posve zastarjele. Kurelac je izravno polemizirao sa predstavnicima zagrebačke škole. Polemike su se najviše vodile sa vođom te škole Adolfom Veberom Tkalčevićem. Riječ je o oštrim polemikama, posebno u tekstovima *Kako da sklanjamo imena?* (1852.) i *Mulj govora nespretna i nepodobna* (1873.).

Veber mu je odgovorio napisima *Brus jezika* (Pozor 1862., br. 219-221) i *Obrana njekoliko tobožnih barbarizamah* (Djela A. Vebera III: 338-359). Ti su tekstovi označili potpun poraz riječke filološke škole. U prvom tekstu Veber kaže da je Kurelčev jezik više staroslavenski nego hrvatski te da se on oslanja isključivo na stariju književnost, a zanemaruje suvremenu. Starijoj književnosti pripada i Kurelčev genitiv plurala na nulti morfem, dok je nastavak **–ah** koji su

[2] Moguš, M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika, Nakladni zavod Globus, 1995. str. 167-168

zagovarali predstavnici zagrebačke škole (i koje su poradi toga podrugljivo nazivali ahavcima) osobitost novijega jezika, itd.

U drugom napisu Veber brani cijeli niz riječi koje su danas posve obične, a koje je Kurelac u članku *Mulj govora* proglasio barbarizmima, primjerice, crnina, čin, djelokrug, posuda, prostorija, sredstvo, žrtva itd. [3]

2.3.2 Zadarska filološka škola

Zadarska je filološka škola nakon dosta polemika prihvatila Gajevu grafiju. Međutim, ostali su uporni u uporabi štokavske ikavice kao osnovice za hrvatski književni jezik. Smatrali su da za književni jezik treba odabrati jedan dijalekt. Budući da je kod Hrvata najrasprostranjenija štokavska ikavica, ona bi trebala biti osnovica književnom jeziku.

Predstavnici zadarskog jezičnog-književnog kruga bili su okupljeni oko časopisa Zora dalmatinska. Oni su zagovarali dosljednu ikavicu i južni (dalmatinski) slovopis. Osim Ante Kuzmanića, u tom su krugu aktivno djelovali i Šime Starčević, Ignjat Alojzije Brlić te Stjepan Ivičević.

2.3.3 Zagrebačka filološka škola

Babukić je napisao i opširnu *Ilirsku slovnicu* i to na službeni poziv. Međutim, ona nije nikad dobila dopuštenje za uporabu u školama poradi negativne recenzije A. V. Tkalčevića koji je smatrao da gramatika sadrži previše dijalektalnih riječi, tzv. provincijalizama. Stoga ju je Babukić tiskao o svom trošku 1854. godine. To je bila prva potpuna hrvatska gramatika onoga vremena jer, između ostalog, sadrži poglavlje posvećeno sintaksi, a ne samo pojedinačna sintaktička pravila kako je bilo uobičajeno u većini starijih gramatika (osim Appendinijeve).

U obje svoje gramatike Babukić opisuje tronaglasni sustav. U *Ilirskoj slovnici* kritizira Karadžića i Daničića zato što uopće govore o četveronaglasnom sustavu. Poradi toga što nije dobila

[3] Moguš, Milan, Povijest hrvatskoga književnoga jezika, str. 167

dopuštenje za uporabu u školama, ta je gramatika ostala neprihvaćena, neutjecajna u zaboravljena.

Svoju gramatičku djelatnost nastavio je i Mažuranić. U sklopu zagrebačke filološke škole objavi je *Slovnicu Hervatsku* (1859.) koja je, za razliku od Babukićeve *Ilirske slovnice*, bila vrlo dobro prihvaćena. U deset godina objavljena je u četiri izdanja. Ona je, također, tiskana o vlastitom trošku jer Mažuranić nije htio kratiti poglavlja o naglascima koje je Ministarstvo bogoštovlja i nauka proglasilo preopširnim.

U toj je gramatici opisao (novo)štokavsku jekavštinu kakvu je zagovarala zagrebačka škola. Izrazito je inzistirao na štokavštini. U njegovoj gramatici uglavnom nema elemenata miješanja narječja. Predstavnici zagrebačke filološke škole bili su optuženi da tobože propisuju umjetni, književni jezik. Slovnica je postala poznata po vrlo opširnom i dotad najpotpunijem opisu novoštokavskih naglasaka. U tom se opisu polazi od postavke da je štokavska akcentuacija izvedena iz starije čakavske. Slovnica je postala poznata i po poglavlju o tvorbi koje je dotada najbolji i najpotpuniji opis tvorbe hrvatskoga (ilirskoga) jezika.

Mažuranić je u svojem djelu iznio i danas aktualna pravila o distribuciji naglasaka, prmjerice, da na posljednjem slogu nema naglaska, da na jednosložnim riječima stoje samo silazni naglasci, da na unutrašnjim slogovima mogu dolaziti samo uzlazni naglasci, a na prvom slogu nejednosložnih riječi sva četiri naglaska. Njegova gramatika ima četiri dijela: Glasoslovje, Pregibanje rečih, Tvorenje pregibnih rečih i O česticah.

U njoj nema sintaktičkoga odjeljka, ali je to bilo nadoknađeno iste godine kada je objavljena i *Slovnica* Hervatska. Naime, iste je godine A. V. Tkalčević u Beču objavio *Skladnju ilirskoga jezika*. Ovo djelo je zamišljeno kao svojevrsni nastavak Mažuranićeve gramatike. U njoj je za ono vrije vrlo dobro osmišljena sintaksa. To je, također, prva sintaksa hrvatskoga jezika koja je objavljena u zasebnoj knjizi. Podijeljena je u tri dijela: skladnja slaganja, skladnja djelovanja i skladnja poredanja. U prvom se dijelu opisuje rečenica i njezino ustrojstvo, sa naglaskom na međusobnom slaganju pojedinih rečeničnih članova. Drugi dio obuhvaća ono što se običava nazivati sintaksom oblika i vrsta riječi. Treći je dio posvećen redu riječi. Sa današnjeg je stajališta najrespektabilniji taj treći dio jer Veber u njemu jasno razlikuje osnovni red riječi od stilski obilježenoga reda riječi. Njegova je skladnja posebno zanimljiva kad je riječ o rečeničnoj

tipologiji, osobito o opisu tzv. stegnutih izreka, tj. rečenica, o opisu pasiva ili atributnih konstrukcija. Ti se opsi metodološki približavaju nekim aktualnim opisima, kao što su: transformacijsko-generativni.

Skladnja iznosi vrlo jasne, kratke i domišljate definicije pojedinih sintaktičkih jedinica i/ili konstrukcija. Veber je kasnije, 1871. objavio i potpunu gramatiku hrvatskoga jezika pod nazivom *Slovnica hervatska za srednja učilišta.* U njoj je gramatika podijeljena na dva dijela. Prvi je Rječoslovje. Taj dio obuhvaća glasoslovje (uključujući pravopis i slovopis), likoslovje (morfologiju) i tvorenje riečih (tvorbu). Drugi je dio skladnja (sintaksa) koja je koncipirana kao i Skladnja iz 1859.

U vrijeme zagrebačke filološke škole na području leksikografije najvažnija je djelatnost Bogoslava Šuleka. Njegova najvažnija djela su: *Nemačko-ilirski rečnik, I-II* (Zagreb, 1860.) i *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, I i II* (Zagreb, 1874.-1875.). Od neprocjenjive je važnosti njegova djelatnost na oblikovanju hrvatskoga znanstvenog i stručnog nazivlja. Kao leksikograf bio je sklon izrazitom čistunstvu. Nastojao je posuđenice zamijeniti hrvatskim riječima. Ukoliko u tome nije uspijevao, posuđivao je riječi iz slovačkoga, češkoga, ruskoga ili slovenskoga jezika.

Osim navedenog, Šulek je bio sklon stvaranju relativno brojnih novotvorenica. Poradi toga je došao u oštar sukob sa hrvatskim vukovcima koji su bili zagovornici čistoga narodnoga jezika te su njegove kovanice i posuđenice posprdno nazivali „šulekizmima".

B. Šulek je autor polemičkog članka objavljenog u Nevenu 1856. pod naslovom *Srbi i Hrvati,* koji je odgovor na čuveni nacionalistički intonirani članak Vuka Stefanovića Karadžića objavljen u Kovčežiću 1849. godine pod naslovom *Srbi svi i svuda*. U tome se članku tvrdi da su svi štokavci Srbi, a Šulek tu tvrdnju uvjetljivo pobija.

Kada je riječ o Šulekovom njemačko-ilirskom rječniku, nužno je napomenuti da mu je prethodio vrlo kvalitetan rječnik Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića koji je bio objavljen 1842. pod naslovom *Deutsch-illirisches Worterbuch – Nemačko-ilirski slovar.* Taj je rječnik Šuleku poslužio kao jedan od temelja.

Dragutin Parčić napisao je gramatiku *Grammatica della lingua slava* (illirica) koja je objavljena u Zadru 1873. Ovaj je gramatika po koncepciji bliska gledištima zagrebačke filološke škole. On je autor i dva dvojezična rječnica: *Riečnik ilirsko-talianski* (Zadar, 1856.) i *Riečnik talijansko-slovinski* (Zadar, 1868.). Treće izdanje prvog rječnika smatra se najboljim i najpotpunijim njegovim leksikografskim ostvarenjem. To je izdanje objavljeno u Zadru 1901. pod naslovom *Rječnik hrvatsko-talijanski.*

Ivan Dežman je u drugoj polovici 19. stoljeća objavio specijalizirani rječnik *Rečnik lečničkoga nazivlja* (1868.), a Bogoslav Šulek je 1879. objavio *Jugoslavenski imenik bilja.*

2.3.4 Vukovci

Jedna od prvih vukovskih gramatika objavljena je 1867. u Beču pod naslovom *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica).* Autor ove gramatike je Petar Budmani. To je prva gramatika u kojoj se spominje naziv srpsko-hrvatski. Gramatika se sastoji od tri dijela: Fonetica, Etimologia i Sintassi. Ova gramatika daje prednost vukovskoj koncepciji i normi, ali ne zanemaruje ni obilježja zagrebačke filološke škole (njih navodi u uglatim zagradama). Ovu su gramatiku pozitivno ocijenili i vukovci i predstavnici zagrebačke škole.

Mirko Divković je jedan od najplodnijih hrvatskih gramatičara. Svoj je jezikoslovni rad započeo kao pristaša zagrebačke škole, ali se u kasnijim izdanjima svojih gramatičkih spisa sve više priklanja vukovcima. U svojem je prvom izdanju morfologije pod naslovom *Hrvatske gramatikle I. dio. Oblici*, izrazito opterećen staroslavenštinom (1879.). Svoju prvu sintaksu objavio je 1879. pod naslovom *Hrvatske gramatike II. dio. Sintaksa za škole* bila je druga sintaksa hrvatskog jezika objavljena kao posebna knjiga (Zagreb, 1881.). Njegove su se gramatike učile u školama pedeset godina. One su potisnule Veberove priručnike.

Najbolju vukovsku gramatiku objavio je 1899. u Zagrebu glavni hrvatski vukovac Tomo Maretić. Mnogi ovu gramatiku smatraju najboljom i najutjecajnijom gramatikom hrvatskoga jezika uopće. Iste je godine objavio i školsku gramatiku pod naslovom *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola.* Ova je gramatika do 1928. objavljena u deset izdranja. Maretićeva je *Gramatika* vrlo visoko ocijenjena, ali je i kritizirana, posebno u recenzijama

Vatroslava Jagića i Antuna Radića i to poradi građe koja se u njoj ekscerpira, a koja je poradi naglašenog štokavskog purizma bila ograničena na Karadžićeva i Daničićeva djela te na djela iz narodne književnosti. U njoj se zanemaruju djela iz hrvatske prošlosti, ali i iz suvremene hrvatske književnosti. Osim navedenog, Maretić je zanemario i hrvatsku jezikoslovnu tradiciju. Ipak, ona je najbolja hrvatska mladogramatičarska gramatika. Gramatiku čine poglavlja. Pristup, Glasovi, Oblici, Tvorba riječi, Sintaksa i Stilistika. On je, za razliku od Vebera, izrazito zanemaruje sintaksu rečenice, pogotovo rečeničnu tipologiju. Vrlo je dobro i temeljito opisao sintaksu rečeničnih članova te sintaksu oblika i vrsta riječi.

Vukovac Ivan Broz napisao je 1892. *Hrvatski pravopis.* Iako nije riječ o prvom hrvatskom pravopisu, moglo bi se reći da je to prvi pravopis u Hrvata koji je bio stvarno na snazi odnosno kojeg su se pridržavali oni što su pisali hrvatskim jezikom. Pravopis je utemeljen na fonološkom načelu, ali se u primjeni toga načela nije išlo u krajnosti. Sa ovom Brozovom knjigom fonološki je pravopis dobio jasna, određena i dosljedna pravila. Ovaj je pravopis kasnije bio prerađivan. U Hrvatskoj je bio na snazi do 1960. Koncipiran je u poglavljima: Pristup, Glasovi, Riječi, Rečenice i Rječnik.

Rječnik hrvatskoga jezika napisali su Franjo Iveković i Ivan Broz. To je prvi dovršeni jednojezični rječnik hrvatskoga jezika. Objavljen je 1901. Iako je objavljen u 20. stoljeću, po koncepciji i po ekscerpirnoj građi čini cjelinu sa Maretićevom *Gramatikom* i Brozovim *Pravopisom.*

Hrvatski su vukovci zasnovali i dobrim dijelom realizirali veliki povijesni *Akademijin Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* koji je u Zagrebu 1880. pokrenuo Đuro Daničić. On je bio i urednik *Rječnika*. Kasnije su urednici bili Matija Valjavec, Pero Budmani, Tomo Maretić, Stjepan Musulin i Slavko Pavešić. *Rječnik* je izlazio gotovo sto godina i ima ukupno 23 sveska. Sadrži veliku i bogatu povijesnu građu te vrlo zanimljive opise, sa velikim brojem primjera koji su često dragocjeni.

Na kraju 19. i početkom 20. stoljeća potpuno su prevladali vukovci i njihova književnojezična koncepcija, dok su ostale filološke škole ubrzo pale u zaborav. Tek od šezdesetih godina 20. stoljeća, najviše u radovima Ljudevita Jonkea i Zlatka Vincea, počet će se postupno upozoravati

na znanstvenu vrijednost i na metodološku utemeljenosti pojedinih djela i učenja predstavnika drugih filoloških škola u 19. stoljeću[4].

3 HRVATSKI JEZIK U 20. STOLJEĆU

Iako je već 19. stoljeće snažno obilježeno (orto)grafijskom djelatnošću i to od slovopisanog/grafijskog ujedničavanja koje se protegnulo kroz velik dio prve polovice stoljeća do nerijetko žestokih sučeljavanja i sukopljavanja različitih pravopisnih/ortografskih rješenja što su snažila prema prijelomu stoljeća, ni pravopisnom 20. stoljeću neće nedostajati burnih zbivanja.

Kada je riječ o hrvatskom standardnom jeziku, 20. stoljeće je važno poradi toga što je u njemu zaživjela ideja o svojevrsnoj restandardizaciji hrvatskog standardnog jezika. Nisu se događale veće oscilacije i skretanja sa glavnog razvojnog pravca te je jezik doveden do razmjerno visokog stupnja što je naposljetku rezultiralo stabilnih hrvatskim standardnim jezikom. Standardizacija hrvatskog jezika implicira suodnos standardnog jezika i vladajuće politike odnosno standardnome se jeziku pristupa kao sociolingvističkoj činjenici.

Tri su značajke koje su u različitim razdobljima dvadesetog stoljeća na različite načine i različitim intenzitetom djelovale na standardizaciju hrvatskog jezika:

1. Hrvatski vukovci – pobjedu je odnijela standardnojezična koncepcija za koju su se oni zalagali. Postoje učestala propitivanja primjerenosti vukovskog filološkog programa hrvatskome jeziku, i to i s obzirom na narav hrvatskoga jezika i s obzirom na već i tada nezanemarivu književnojezičnu tradiciju.
2. Dugo razdoblje života u zajedničkoj državi (u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevini Jugoslaviji te u Jugoslaviji) – državnim je politikama uvjetovana jezična politika. Katkada je bila izraženija, a katkad manje izražena potreba suprotstavljanja hrvatskoga standardnog jezika srpskome standardnom jeziku. Hrvatski se jezik nepotrebno i neprimjereno stavljao u relaciju sa srpskim jezikom. To se je manifestiralo u

[4] Pranjković, I. Povijest hrvatskog jezika u 19. stoljeću, www.hrvatskiplus.org

pokušajima minoriziranja i minimaliziranja hrvatsko-srpskih jezičnih razlika i to u sasvim otvorenim tendencijama nametanja srpskih jezičnih značajki govornicima hrvatskog jezika. Takvi su potezi pogodovali razvoju u krajnjem slučaju nepotrebnih i štetnih hrvatskih jezičnih kompleksa koji su se prepoznavali u čestim sumnjičenjima i propitivanjima hrvatskog standardnog jezika, ali i u nekim nerazumnim i/ili neracionalnim normativnim rješenjima.

3. Svijest o hrvatskim jezičnim posebnostima, ali i o ranijim hrvatskim književnojezičnim praksama pokazati će se kao dobar i poželjan korektiv u konkretnim pitanjima vezanima uz standardizaciju hrvatskog jezika.

3.1 Vukovci u 20. stoljeću

Filološka škola i program hrvatskih vukovaca obilježili su kraj devetnaestoga i gotovo cijelu prvu polovicu dvadesetog stoljeća. Njihova je standardnojezična koncepcija čvrsto ugrađena i u suvremeni hrvatski standardni jezik. Vukovcima se nazivaju sljedbenici filoloških zamisli srpskog jezikoslovca Vuka Stefanovića Karadžića. Hrvatski vukovci su oni hrvatski filolozi koji su u zadnjim desetljećima devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća zastupali i izgrađivali Vukovu koncepciju hrvatskog standardnog jezika.

Njihov je program pretpostavljao odabir osnovice standardnoga jezika, a potom i prihvaćanje određenog standardnojezičnog tipa. Za osnovicu hrvatskom standardnom jeziku odabran je novoštokavski dijalekt koji je u svojim djelima zabilježio Vuk Stefanović Karadžić. Na taj se način otvorio prostor za trajno preispitivanje odnosa hrvatskog standardnog jezika i srpskog standardnog jezika.

Iz perspektive suvremenog hrvatskog standardnog jezika može se prepoznati hrvatska jezična osobitost. Naime, u hrvatskoj varijanti jezične standardizacije vukovskoj se orijentaciji prepriječila, s jedne strane supostojanje različitih hrvatskih organskih sustava (čakavština, kajkavština, štokavština), a s druge strane nezanemariva hrvatska književnojezična tradicija u kojoj je književni jezik redovito bio konstrukt znatnije udaljen od svog organskog uzora.

Pored teza i propisa što su ih iznosili jezikoslovci na početku 20. stoljeća, pisci hrvatske književnosti nastavljali su liniju vlastitog gledanja na jezični razvoj, ne odbacujući sasvim olako hrvatsku standardnojezičnu praksu i bogatstvo svoga književnog izraza. Ta se praksa svodila na učvršćivanje standardnog oblika na novoštokavskoj ijekavskoj osnovi. Standardni jezik koji je zaživio u hrvatskoj književnosti na početku 20. stoljeća imao je novoštokavsku osnovicu kakvu su imali i Srbi, Crnogorci i Muslimani. Međutim, procesi standardizacije kod ovih su se naroda razlikovali i različito su trajali.

U Hrvatskoj je postupak standardizacije jezika bio postupan, što znači da je i dulje trajao. Postojao je raskorak između hrvatskih pisaca i filologa, osobito vukovaca. Naime, hrvatskim je piscima oduvijek bilo normalno da pišu hrvatskim jezikom. Tom su jeziku i posvećivali stihove. Tako je Vladimir Nazor napisao sljedeću pjesmu:

Hrvatski jezik

U tebi sam vijek svoj proživio
Drevni i lijepi jeziče Hrvata,
Rođen na morskom pragu tvojih vrata,
Polako sam te, uz trud, osvojio…..

Za hrvatske je pisce bilo jasno da kajkavska i čakavska stilizacija nikad nisu prestale biti sastavnim dijelom jezika hrvatske književnosti. Unatoč željama hrvatskih vukovaca za štokavskom unifikacijom, hrvatski je jezični standard bio neprestano otvoren prema rječničkom bogatstvu i književnim stilizacijama naslijeđa. A. G. Matošu je bilo prirodno da se već 1900. odluči za kajkavski stih u pjesmi *Hrastovački nokturno.*

Kaj da počnem moja draga mati,
Smrt i betek – to je sinek tvoj,
Strelili su mene Smiljke zlati
Prami. Smiljka to je betek moj!

Nikola Andrić napisao je *Branič jezika hrvatskoga* 1911. U ovoj knjizi Andrić na mnogim mjestima govori o posebnostima hrvatskog jezika u okviru šireg korpusa novoštokavskog ijekavskog standarda: „Hrvatski je jezik tako lijep i bujan, da se njime može izreći sve. Čim ti duša zadršće. On je sjajan, vatren i duševan.“ (Moguš, Povijest hrvatskoga književnoga jezika, 1995. str. 193)

3.2 Između dva svjetska rata

Između dva svjetska rata dominantnu ulogu u hrvatskom jeziku drže hrvatski vukovci koji su bili potpomognuti državnom vlasti. Tomo Maretić je nastojao anulirati određena pojedinačna odstupanja od propisane jezične norme objavljujući novu knjigu: *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (1924). Iako su u Maretićevoj knjizi sami savjeti pisani ijekavski, uvod je napisan ekavski. U svojoj je knjizi podvrgao kritici sve riječi koje nisu narodne. To su prije svega bili kajkavizmi i neologizmi. Maretić je također podvrgnuo kritici mnoge riječi koje su se u Hrvatskoj odavno rabile te našle svoje mjesto u jeziku. Smatrao je da tek od Vuka počinje književni jezik za Hrvate i da taj jezik treba tek učiti.

Pritisak vukovaca između dva rata je jačao. Forsirala se propisana jezična norma, u skladu sa dominantnim gledištima o jednom i jedinstvenom srpskohrvatskom jeziku. Pravopisnu praksu Broz-Boranić 1929. zanijenilo je Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole koje je izdalo tadašnje Ministarstvo prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovim se propisom zahtjevalo da se u svim školama upotrebljava jedan pravopis koji se temelji na pravopisnoj reformi Vuka Karadžića.

Otpor takvom stanju pružili su književnici i jezikoslovci. Sve su više proučavali i upotrebljavali u književnosti kajkavski izričaj. Jedan od najvećih hrvatskih filologa Stjepan Ivšić objavio je u Akademijinu Ljetopisu – o 100. Obljetnici hrvatskog narodnog preporoda – svoj magistralni rad pod naslovom *Jezik Hrvata kajkavaca* (1936.) U isto se vrijeme javlja sve veći broj pjesnika koji pored štokavskih stihova pišu čakavski i kajkavski. Na ovom se području ističu *Balade Petrice Kerempuha,* Miroslava Krleže, objavljene prvi puta 1936.

Khevenhiller

Nigdar ni tak bilo da ni nekak bilo,

Pa ni vazda ne bu da nam nekak ne bu.

Kajti: kak bi bilo da ne bi nekak bilo,

Ne bi bilo nikak, ni tak kak je bilo.

Ar je navek bilo da je nekak bilo,

Kaj je bilo, a je ne, kaj neje nikak bilo.

Tak i vazda bude da nekak vre bude,

Kak biti bude bilo da bi biti bilo.

Ar nigdar ni bilo da ni nišče bilo,

Pa nigdar ni ne bu da ništega ne bu…

U mnogim časopisima i zasebnim djelima pojavljivala se čakavska i kajkavska poezija. Uskoro je bila i napisana *Antologija čakavske lirike* (1930.) koja je u kratko vrijeme doživjela nekoliko izdanja. Neki su jezikoslovci nastojali lingvistički osvijetiliti pravo stanje stvari, iznoseći svoje poglede u časopisu *Hrvatski jezik.* Petar Guberin i Kruno Krstić objavili su knjižicu *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika* (1940.).

3.3 Ratno i poslijeratno vrijeme

U vrijeme Drugog svjetskog rata došli su do izražaja drugačiji pogledi na jezik. Vlasti su u Hrvatskoj nastojale u potpunosti ukloniti naglašeni unitaristički pristup jeziku na način da su pokušali sasvim prekinuti razvoj u funkcioniranju srpskohrvatskog jezika koji se smatrao jedinstvenim. Stoga prekidaju i sa tadašnjim Boranićevim *Pravopisom hrvatskog ili srpskog jezika.* Hrvatski državni ured izradio je i izdao knjižicu *Koriensko pisanje* (1942.), a nakon nje i *Hrvatski pravopis* (1944.).

U Zakonskoj odredbi o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu (1941.) između ostalog je bilo navedeno da „hrvatski službeni i književni jezik jest štokavsko narječje jekavskoga odnosno iekavskoga govora“ te da se na tom jezik „ima pisati po korienskom, a ne po zvučnom pravopisu“.

U ratno je vrijeme svoj stav o jeziku u Jugoslaviji imao i AVNOJ. Poštivajući pravo svakog naroda na vlastiti jezik, taj je forum donio odluku da se sve njegove odluke, naredbe i proglasi moraju objavljivati na četiri jezika, i to: „na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku“ jer su „svi ovi jezici ravnopravni na cijelom teritoriju Jugoslavije“. Na taj je način i hrvatskom književnom jeziku bilo osigurano njegovo postojanje i ime. Na tim je osnovama Hrvatsko filološko društvo iz Zagreba počelo pripremati novi poslijeratni pravopis, a 1952. pokrenulo je *Jezik* – časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika čiji je dugogodišnji urednik bio Ljudevit Jonke.

Unitarističke snage u to vrijeme nisu mirovale. Matica srpska iz Novog Sada 1953. organizira Anketu o pitanjima srpskohrvatskoga jezika i pravopisa, zalažući se za jedinstven srpskohrvatski jezik koji bi trebao imati jedinstven pravopis i terminologiju na čitavom srpsko-hrvatskom prostoru. Rezultat višemjesečne Ankete bio je potpisivanje zaključka *Novosadskog dogovora* (1954.)

U prvoj točki Novosadskog dogovora piše:

Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik, koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.

Na osnovi tih zaključaka izrađene su dvije verzije pravopisa, jedna u Zagrebu latinicom, a druga u Novom Sadu ćirilicom. Zagrebačka verzija nosi naslov *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960.). U to su vrijeme hrvatski jezikoslovci i književnici smatrali da će *Novosadskim dogovorom* biti osiguran nesmetan razvoj hrvatske ijekavske varijante zajedničkog jezika odnosno da ne će doći do nametanja jezičnih osobitosti jedne književnojezične sredine drugoj. Ubrzo se pokazalo da to nije tako. Prostor vokabulara srpske književne sredine sve se više širio po Hrvatskoj. Smatralo se da je dovoljno ekavske izričaje samo ijekavizirati pa da postanu hrvatski. Tako su nastajali i počeli se udomaćivati oblici poput djejstvo, obezbjeđenje, bezbjednost itd. Kad se radilo o ekavski pisanim originalnim književnim tekstovima, oni se nisu smjeli ni ijekavizirati. Takve su se pojave objašnjavale slobodom svakoga pisca na izbor jezičnih osobitosti bez obzira na sredinu kojoj je njegovo štivo bilo namijenjeno.

Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika 1967. Tiskan je na ijekavici i ekavici odnosno na latinici i ćirilici. Pojava ovog rječnika izazvala je negodovanje. Uz stručne propuste, *Rječniku* se zamjeralo da zbog fikcije o jezičnom jedinstvu i zajedničkom rječničkom blagu nije poštivao osobitosti varijanta, koja svaka postoji kao sustav. Poradi oštrih kritika, rad je na *Rječniku* usporen, a na kraju i obustavljen. [5]

Sve veći otpor jezičnom unitarizmu slio se u Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Deklaracija je nastala u Matici hrvatskoj. Potpisale su je brojne hrvatske kulturne i znanstvene ustanove. Objavljena je 17. ožujka 1967. Deklaracija se usadila u svijest hrvatskoga naroda kao dokaz da je moguće pružiti otpor unitarističkim ostvarenjima Novosadskog dogovora. Hrvatski su jezikoslovci nastavili rad u tišini i to na projektu nove hrvatske gramatike. Također su počeli prikupljati građu za obradu jednosveščanoga rječnika hrvatskog književnog jezika. [6]

Slika 2. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

TELEGRAM

DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA

ZA JEDNU KOMPLEKSNIJU OCJENU

MIR, HUMANOST I PRIJATELJSTVO MEĐU NARODIMA

NESPORAZUM NAD ORANICOM

3071-3-273

Izvor: www.hrvatskijezicniportal.hr

[5] Moguš, M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika, str 200-204
[6] Moguš, M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika, str. 210-212

3.4 Zadnja tri desetljeća 20. stoljeća

U vrijeme tzv. hrvatskog proljeća situacija je bila nešto podnošljivija. Tada je izrađen i tiskan *Hrvatski pravopis* trojice autora: Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša (1971.). U predgovoru *Pravopisa* piše da je izrađen na temelju općih načela koja traže „da hrvatski pravopis obuhvati hrvatsku pravopisnu i jezičnu tradiciju i praksu“. Autori su smatrali „da je ovim pravopisom postavljena čvrsta osnovica hrvatske pravopisne norme, koja se u bitnome više neće mijenjati, što će svima nama kojima je hrvatski materinski jezik ili ga prihvaćamo kao svoj književni jezik omogućiti da odsad imamo ustaljen pravopis“ (Babić).

Potkraj 1971. došlo je do poznate 21. sjednice CK SKJ u Karađorđevu. Tamo su se dogodili žešći napadi unitarista. Hrvatski pravopis je zabranjen. Uništena je gotovo sva njegova naklada, prestao je rad na rječniku i stradali su mnogi hrvatsku kulturni radnici. Bio je to drugi napad na *Deklaraciju* uz jasnu nakanu da se u potpunosti zatru svi njezini plodovi. Unatoč kritici službenih vlasti i zaredalim partijskim osudama proces afirmacije hrvatskog književnog jezika više se nije mogao zaustaviti.

Od važnijih događaja za hrvatski jezik u sedamdesetim godinama treba svakako spomenuti rad na *Akademijinu Rječniku* 1976. te Osmi međunarodni slavistički kongres. Bio je to jedini svjetski skup slavista koji je održan u Zagrebu. Također u to je vrijeme umro i profesor Ljudevit Jonke koji je bitno obilježio čitavo razdoblje od ranih pedesetih do kraja sedamdesetih godina kao neosporni autoritet u pitanjima standardizacije hrvatskog jezika.

Osamdesete godine obilježila je borba protiv nacionalizma u jeziku. Naglasak je bio na borbi protiv narodnog nacionalizma u jeziku udžbenika za osnovne i srednje škole koja se ponajviše vodila u okviru Republičkoga komiteta za prosvjetu, kulturu, fiziku i tehničku kulturu. U tom je komitetu napravljen opsežan elaborat Jezična problematika u funkciji nacionalističke ideologije u SRH od 1945. do 1980. U tom se elaboratu posebno upozorava na eskalaciju nacionalizma između 1967. i 1971., na radikalizaciju zahtjeva iz *Deklaracije* u sedamdesetim godinama, na časopis *Jezik* kao glavno izvorište jezičnoga nacionalizma. Kao glavni i najopasniji protagonisti nacionalističke jezične politike među hrvatskim jezikoslovcima apostrofiraju se Dalibor Brozović i Radoslav Katičić.

Novi val antinacionalističke euforije uslijedio je polovicom osamdesetih godina, posebno potaknut djelovanjem dr. Stipe Šuvara i člankom Franje Butorca pod naslovom *Nacionalizam i jezik* objavljenim 1985. u Komunistu. Šuvar je tih godina svoje antinacionalističke stavove, posebno one koji su se odnosili na jezik i jezičnu politiku, relativno često iznosio.

Franjo Butorac se posebno okomljuje na jezik udžbenika, pa između ostalog tvrdi, da će svaki čovjek biti iritiran, kad shvati da mu se materinji jezik kljaštri, da se odjednom izbacuju riječi koje je kao dijete učio u socijalističkoj školi, da mu jezik postaje siromašan itd. „U školskim udžbenicima potisnute su riječi ili se gotovo više ne upotrebljavaju: sistem, metal, potrošač, prekidač, legura, crtež, kičma, duševna bolest itd.“ (Butorac)

Politička reakcija na taj Butorčev članak uslijedila je već za deset dana i to na samorskoj razini. Republički komitet formirao je radnu grupu koja je trebala ispitati pojavu nacionalizma u udžbenicima. Nakon analize radna je grupa zaključila da uvid u jezik pojedinih udžbenika „ne daje dovoljno argumenata za kategoričan opći zaključak o alarmantnom prodoru nacionalizama u udžbenike, o raširenoj nacionalističkoj indoktrinaciji pomoću jezika udžbenika i rušenju revolucionarnih tradicija u osnovnoj školi“. U izvještaju radne grupe dodaje se da „u udžbenicima nema nijednog neprihvatljivog teksta već se, dapače, izrazito ističu tekovine NOB-e i socijalističke revolucije što također ima pozitivno političko značenje“. (Babić, 1990., str. 139) Društveno-političko vijeće Sabora nije bilo zadovoljno takvom analizom pa je ocijene Vijeća proglasilo neprihvatljivima. Vijeće ocjenjuje da su nacionalističke pojave u jeziku pojedinih udžbenika za osnovno i srednje obrazovanje zabrinjavajuće.

Nakon tih događaja pojačan je rad Komisije CK SKH za idejni i teorijski rad, osnovana Komisija za jezična pitanja „radi trajnog praćenja pojava i tendencija na području jezika“ te ažurirana nastojanja da što prije iziđe „pravopis hrvatskog ili srpskog jezika“. Taj pravopis, autora V. Anića i J. Silića izašao je 1986. godine pod naslovom *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Taj se pravopis uglavnom pisao pod naslovom *Pravopis hrvatskoga jezika*. U Hrvatskoj je taj pravopis dobro prihvaćen. Međutim, srpski su ga jezikoslovci ocjenjivali vrlo negativno.

Rane devedesete bile su u svakom pogledu vrlo burne. Takvoj struji nije bio pošteđen ni jezik. Rasprave o hrvatskom pravopisu u to su vrijeme bile vrlo burne i žestoke, posebno one koje su

vođene u Jezičnom povjerenstvu Matice hrvatske. To je Povjerenstvo krajem 1992. na adrese većeg broja znanstvenih, kulturnih, političkih i drugih ustanova uputilo dopis koji se ticao nekih načelnih pitanja i pojedinačnih rješenja u budućem hrvatskom pravopisu. Između ostalog, predlagalo se pisanje ie na mjestu dugog jata (npr. biel), pisanje jatovske alternacije je iza tzv. pokrivenoga **r** tj. u primjerima tipa **strjelica, pogrješka** i sl., zatim pisanje tipa **mlaca, sudca** i sl. Posebno se tražilo da se pojedine ustanove očituju jesu li za morfološki ili za fonološki pravopis. Pojedine ustanove (Zavod za hrvatski jezik, Katedra za suvremeni hrvatski književni jezik FF u Zagrebu, Društvo hrvatskih književnika, Ministarstvo kulture i prosvjete Republike Hrvatske te Razred za filološke znanosti i Razred za književnost HAZU) izjasnile su se protiv bilo kakvih radikalnijih promjena odnosno za to da u pravopisnim načelnima ništa bitno ne bi trebalo mijenjati. Neke su od tih ustanova odbile sve ponuđene prijedloge. To je pogotovo vrijedilo za dvojbu fonološki ili morfološki pravopis. Članovi većine ustanova bili su jednoglasno za fonološki.[7]

Jedna od najrječitijih posljedica takva izjašnjavanja bila je da je Jezično povjerenstvo Matice hrvatske jednostavno prestalo postojati. Na sastanak Povjerenstva koji je trebao biti održan poslije spomenutog izjašnjavanja, došlo je samo pet članova Povjerenstva. Uslijedio je pismeni dopis predsjednika Stjepana Babića, kojim se od članova tražilo da se izjasne žele li ili ne žele i dalje biti članovi Povjerenstva. Na taj dopis većina članova uopće nije odgovorila. To je predsjednik smatrao svojim neuspjehom pa je podnio neopozivu ostavku na mjesto predsjednika.

Burne reakcije izazvalo je i objavljivanje prvog izdanja *Rječnika hrvatskog jezika* Vladimira Anića potkraj 1991. Naime, u jednom dijelu javnosti *Rječnik* je dočekan gotovo sa zgražanjem. Tvrdilo se da njegovo objavljivanje nije ništa drugo nego unitaristička pljuska, da u *Rječniku* nema mnogih hrvatskih riječi, a da ima previše srpskih, da *Rječnik* nije rađen za Tuđmanovu državu nego za Šuvara pa čak se i tvrdilo da je on uvreda jeziku i domovini.

Prvi u nizu takvih napisa objavljen je u Večernjem listu 5. Siječnja 1992. pod naslovom *„Rječnik, ali i svaštarnica“*, a potpisao ga je sportski novinar Daniel Jelinić. Uslijedili su kasnije i drugi napisi od kojih su se oštrinom posebno isticali one koje su potpisali Milan Ivkošić i Vatroslav Lopašić. Stručne recenzije *Rječnika* bile su neusporedivo odmjerenije i razložnije.

[7] Pranjković – Samardžija, Hrvatski jezik u XX. stoljeću, str. 51-53

Vladimir Brodnjak objavio je *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* (1991.). U rječniku postoje mnoge nedosljednosti i pogreške različitih vrsta, ali on je uz to koristan razlikovnik odnosno normativni srpsko-hrvatski leksički savjetnik, ali pod uvjetom da se koristi sa maksimalnim oprezom i strpljivošću koji su prijeko potrebni osobito pri traženju objašnjenja koja se navode na unutrašnjoj strani korica. Rječik je nanio puno štete i uzrokovao brojne nesporazume jer su se njime koristili ponajviše laici i to sa pretpostavkom da je sve što se nalazi na lijevoj strani isključivo srpsko. Do takve pretjerane i posve nekritične popularnosti Brodnjakova *Rječnika* došlo je zato što su ga neki hrvatski jezikoslovci dočekali hvalospjevima.

Taj je Rječnik odigrao negativnu ulogu i time što je izazvao cijelu lavinu sličnih, većin dijelom amaterskih, razlikovnih rječnika koji su bili lošiji od Brodnjakova.

U ovom je razdoblju objavljeno i dosta pretisaka važnih jezikoslovnih djela, primjerice Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja B. Šuleka (1990.), Hrvatski pravopis iz 1944. godine (1992.), Nacrt hrvatske slovnice B. Jurišića (1992.), Narodno blago M. Kušara (1993.), Rječnik hrvatsko-talijanski D. Parčića (1995.) itd.

4 ZAKLJUČAK

Kao što je burna hrvatska povijest, isto je i sa razvojem hrvatskog jezika čiji se razvojni tijek često odvijao pod utjecajem raznih država, ovisno u kakvom se političkom položaju nalazila Hrvatska. Jača suprotstavljanja mišljenja o pitanju jezika događala su se tijekom 19. stoljeća. Postojale su različite struje koje su nastojale nametnuti svoju viziju jezika u smislu govora i pisma. Navedenu tvrdnju potkrjepljuje činjenica da su u to vrijeme napisane brojne gramatike i rječnici.

Borbe oko jezika nastavljene su i u 20. stoljeću. Međutim, u prošlom je stoljeću veći naglasak bio na nacionalnoj osnovi jezika odnosno na odnosu između hrvatskog i srpskog jezika unutar jedne države. Uočili smo da se je nastojalo svim silama nametnuti srpski jezik koji bi bio osnovica hrvatskom jeziku. Takvi pokušaji u pojedinim razdobljima doživljavaju uspjeh, međutim, na kraju su oni ugušeni.

Borbu za vlastiti jezik najbolje dokazuju hrvatski književnici koji su svoja umjetnička ostvarenja pisali na čakavskom, kajkavskom i štokavskom narječju te su na taj način ustrajali u čuvanju vlastite tradicije i jezičnog bogatstva. Osim njih, pojavljuju se i jezikoslovci i leksikografi čiji je rad uvelike doprinio čuvanju hrvatskog jezika i stvaranju hrvatskog standardnog jezika na hrvatskoj osnovi.

5 LITERATURA

1. Babić, S. Hrvatski jezik u političkom vrtlogu, Zagreb, 1990.
2. Babić-Finka-Moguš, Hrvatski pravopis, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
3. Butorac, F. Nacionalizam i jezik, Vjesnik (11. 6. 1985.), cit. Babić, 1990., str. 99
4. Moguš, M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika, Nakladni zavod Globus, 1995.
5. Pranjković, I. Hrvatski jezik u 19. stoljeću, www.hrvatski.plus.org
6. Pranjković-Samardžija Hrvatski jezik u XX. stoljeću, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.

Popis slika

Slika 1. Kratka osnova hortvatsko-slavenskoga pravopisana 7

Slika 2. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 22

Popis citata

Babić. (1990., str. 139). *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu.* Zagreb.

Babić, Finka,Moguš

Butorac, F. *Nacionalizam i jezik.*

Moguš. Povijest hrvatskog književnog jezika

Moguš. (1995. str. 193). *Povijest hrvatskoga književnoga jezika.* Zagreb.